

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการพื้นที่เกษตรกรรมและพื้นที่ป่าชุมชน:
กรณีศึกษาชุมชนบ้านคำปลาหลาย ตำบลบ้านดง อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น

COMMUNITY LEARNING PROCESS IN AGRICULTURAL LAND MANAGEMENT AND
COMMUNITY FOREST: A CASE STUDY OF KHAM PLALAI VILLAGE, BAN DONG
SUBDISTRICT, UBONRATANA DISTRICT, KHON KAEN PROVINCE

วลีษฐ์พล ศรีนารณาวา^{1*} และ ธัชเฉลิม สุทธิพงษ์ประชา²
WASITPON SRONARTNAWA¹ AND TACHALERM SUDHIPONGPRACHA²

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและความรู้ความเข้าใจในสิทธิการถือครองที่ดินตามกฎหมายและป่าชุมชน 2) เพื่อศึกษาปัญหาที่เกิดจากการบุกรุกพื้นที่สาธารณะในเขตพื้นที่ชุมชนบ้านคำปลาหลาย และ 3) เพื่อวิเคราะห์และถอดบทเรียนประสบการณ์ของประชาชนในชุมชนในการบริหารจัดการพื้นที่ป่าชุมชน ดำเนินการวิจัยในเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยเลือกกลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง โดยเลือกพื้นที่ชุมชนบ้านคำปลาหลาย หมู่ที่ 9 ตำบลบ้านดง อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และการสนทนากลุ่มย่อย แล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์เนื้อหาสาระ การนำเสนอข้อมูล นำมาวิเคราะห์ ประกอบกับการสัมภาษณ์ในเชิงลึก รวมถึงข้อสังเกตต่าง ๆ ที่ได้จากการลงพื้นที่ ข้อมูลทุติยภูมิ นำเสนอเป็นข้อมูลเชิงพรรณนาคิดเป็นร้อยละค่าเฉลี่ย ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบ้านคำปลาหลายยึดหลักตามพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง กระบวนการเรียนรู้เริ่มจากการรวมตัวของผู้นำชุมชนที่ริเริ่ม ผลักดันจนนำไปสู่การปฏิบัติโดยใช้ภาวะผู้นำ ใช้กระบวนการกลุ่ม มีการถ่ายทอดองค์ความรู้สู่คนในชุมชนให้คนในชุมชนเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อยกระดับความรู้ความสามารถในการคิดวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา ค้นหาทางเลือกใหม่ ๆ ในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาที่สามารถทำได้จริงที่รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง โดยการปลูกจิตสำนึกให้คนในชุมชนเน้นการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน จนกลายเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งและสามารถพึ่งพาตนเองได้ เป็นชุมชนต้นแบบที่ดี และยังสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ต่าง ๆ ให้แก่ชุมชนอื่น ๆ เพื่อนำไปต่อยอดและปรับใช้ให้เหมาะสมกับชุมชนของตนได้

คำสำคัญ : กระบวนการเรียนรู้ ; การจัดการพื้นที่เกษตรกรรม ; การจัดการป่าชุมชน

¹ นักศึกษาหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น, Master of Public Administration, College of Local Administration, Khon Kaen University

² รองศาสตราจารย์ อาจารย์ประจำ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, Associate Professor, Thammasat University

* Corresponding author. Email : wasitponsri@gmail.com

ABSTRACT

This research aims to study the history and knowledge in legal rights to hold land and forest communities 2) to study the problems arising from the invasion of public space in area communities home many fish, and 3) to analyze people's experiences and lessons in community forest management community. Research quality (Qualitative research) by selecting a specific target groups by area Kham Plalai village, Ban Dong District, Ubonratana District, Khon Kaen Province. Data collecting by interview, observation and focus group discussion, then import the data that has been analyzed in substance. Presentation of information be analyzed with in-depth interviews, including the various observations, secondary information descriptive presentation of data representing the average. The study found that; The people in Kham Plalai village, Ban Dong District, Ubonratana District, Khon Kaen Province they are learning process of sufficiency economy. The learning process starts from the aggregation of community leaders who pushed the initiative, leading to practice using the leadership. They have to convey knowledge to people in the community, people in the community to learn together. They have to enhance the knowledge, they have ability to though, analyze the cause of the problem. They can find for new alternatives in development, and they can resolve issues with the knowledge of the change. The community growing with the awareness of the community focus on fixing problems together, In the end the community has strengthened and can rely on himself as a good community and can also convey the knowledge of the various communities, were the alternative for the other communities for formulating and deploying fit their community.

Keywords : Community Learning Process ; Agricultural Land Management ; Community Forest Management

บทนำ

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของโลกในปัจจุบันโดยเฉพาะกระแสของโลกาภิวัตน์และการแข่งขันระบบทุนนิยมส่งผลให้ประเทศไทยต้องเผชิญกับความท้าทายจากรอบด้าน และโดยเนื้อแท้ไทยยังมีความไม่พร้อมที่จะรับมือต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างดีพอ เห็นได้จากปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่วิกฤตเศรษฐกิจ ปี 2540 ที่สะท้อนให้เห็นว่าประเทศไทยยังขาดความรู้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงหรือกล่าวได้ว่า ยังขาดภูมิคุ้มกันที่ดี หมายถึง ยังพึ่งพาตนเองไม่ได้และขาดความพอดี ซึ่งในสังคมไทยยังขาดความพอดีในเรื่องสำคัญรวม 5 ประการ คือ 1) ขาดความพอดีด้านจิตใจ

คนส่วนมากมีสภาวะจิตใจที่ไม่เข้มแข็ง ยังไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ขาดจิตสำนึกที่ดี ไม่มีความเอื้ออาทร ไม่รู้จักประนีประนอม 2) ขาดความพอดีด้านสังคมไม่ค่อยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ชุมชนขาดความเข้มแข็ง และที่สำคัญไม่มีกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากฐานรากที่มั่นคงและเข้มแข็ง 3) ขาดความพอดีด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ยังใช้และจัดการอย่างขาดความรอบคอบและที่สำคัญใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในประเทศอย่างไม่เป็นขั้นตอน 4) ขาดความพอดีด้านเทคโนโลยี ยังไม่รู้จักใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม ให้สอดคล้องกับความต้องการและควรพัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาชาวบ้านของเราเองและสอดคล้อง เป็นประโยชน์ต่อสภาพแวดล้อม 5) ขาดความพอดีด้านเศรษฐกิจส่วนใหญ่ดำรงชีวิตอย่างฟุ่มเฟือยหรือเกินฐานะของตน แนวคิดการพัฒนาแบบบูรณาการเป็นองค์รวมที่มี “คนเป็นศูนย์กลาง

การพัฒนา” มีการเชื่อมโยงทุกมิติของการพัฒนาอย่างบูรณาการ ทั้งมิติตัวคน สังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และการเมือง เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้พร้อมเผชิญการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในระดับปัจเจก ครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ ในขณะที่เดียวกันก็ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในสังคมต่อกระบวนการพัฒนาประเทศ การสร้างพลังความร่วมมือในการพัฒนาเพื่อให้เกิดสิ่งใหม่ที่ดีกว่าเดิมของชุมชน ผ่านความหลากหลายของการดำรงชีวิตที่ประสานกลมกลืนก่อให้เกิดเป็นกระบวนการต่าง ๆ เชื่อมโยงกัน จนเป็นพลังอันเข้มแข็งของชุมชน เกิดการสร้างคุณค่าใหม่ มีความเชื่อมั่นในกลุ่มและสะท้อนออกมาเป็นพลังของการเปลี่ยนแปลงในการพัฒนา (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554) จากความพยายามในการพัฒนาชุมชนซึ่งมีความแตกต่างกัน ทั้งด้านบริบทของสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม ชุมชนหลายแห่งเริ่มต้นจากกลุ่มเล็ก ๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มสตรี กลุ่มทอผ้า กลุ่มอนุรักษ์น้ำ กลุ่มเยาวชน ฯลฯ สร้างกิจกรรมการพัฒนาขึ้นมาโดยมีหมู่บ้านวัด โรงเรียน ผู้นำชุมชน ข้าราชการ ผู้นำทางศาสนา บริษัทห้างร้านเป็นภาคีเครือข่ายสนับสนุนกิจกรรมร่วมกัน

ในการศึกษาว่า ชุมชนแต่ละแห่งมีความอ่อนแอหรือความเข้มแข็งทางด้านใด เพื่อนำไปสู่การเกื้อหนุนและส่งเสริมอาชีพเกษตรกรรมของสมาชิกในชุมชน เราจำเป็นต้องพิจารณาว่าชุมชนแต่ละแห่งนั้นมีกระบวนการบริหารจัดการทรัพยากร ตลอดจนการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและบริหารจัดการทรัพยากรนั้นของสมาชิกในชุมชนอย่างไร ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในการมีส่วนร่วมของประชาชน เราจำเป็นต้องวิเคราะห์ว่าประชาชนมีความรู้ความเข้าใจในความจำเป็นที่จะต้องมีส่วนร่วมในชุมชนหรือไม่ และมีความตระหนักรู้ในสิทธิของตนเองตามกฎหมายมากน้อยเพียงใด เพราะว่า การมีส่วนร่วมในชุมชนจะเป็นไปตามหลักการปกครองตนเองในระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริงก็ต่อเมื่อประชาชนมีความรู้ความเข้าใจในสิทธิเสรีภาพของตน และมีความสามารถที่จะเรียนรู้และอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ อันจะนำไปสู่กระบวนการชุมชนใน

การบริหารจัดการทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพและมีระดับความขัดแย้งอย่างน้อยที่สุด

นอกจากนี้แนวทางในการพัฒนาชุมชนจำเป็นต้องคำนึงถึงความยั่งยืนของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมด้วย โดยเฉพาะการจัดการที่ดินอย่างยั่งยืน เพื่อให้มีการใช้ที่ดินให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ภาคเกษตรกรรมและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยการพัฒนาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติให้มีความยั่งยืนนั้นจำเป็นต้องอาศัยกระบวนการทางชุมชน ซึ่งหมายถึงการส่งเสริมให้ชาวบ้านมีความรู้ความเข้าใจในสิทธิของตนเอง และต้องส่งเสริมให้ชาวบ้านมีความเข้าใจในความสำคัญของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและความจำเป็นที่จะต้องบริหารจัดการทรัพยากรชุมชนให้มีความยั่งยืน ตลอดจนคุณประโยชน์ของการร่วมกันคิดและตัดสินใจกับสมาชิกคนอื่นในชุมชน ตามโครงสร้างของการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติปัจจุบันอยู่ในความรับผิดชอบของหลายหน่วยงาน เช่น กรมป่าไม้ กรมทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยเหตุนี้แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้ประสบผลสำเร็จจึงจำเป็นต้องมีการจัดการแบบประสานความร่วมมือระหว่างองค์กรของรัฐ องค์กรเอกชน องค์กรชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

จากความสำเร็จของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนของตนที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเข้มแข็งของภาคประชาชน การวิจัยนี้จะเป็นการถอดบทเรียนประสบการณ์การเรียนรู้ในการรักษาที่ทำกินและป่าชุมชนของชาวบ้านในเขตภาคตะวันออกเฉิองเหนือ โดยเลือกพื้นที่บ้านคำปลาหลาย อำเภอบุขลรัตนัง จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่เคยประสบปัญหาความยากจนและผ่านกระบวนการเรียนรู้และแก้ปัญหาของตนเองจนกระทั่งสามารถก้าวผ่าน โดยบทเรียนดังกล่าวจะนำไปสู่องค์ความรู้เกี่ยวกับการรับรู้และการตระหนักรู้ของประชาชนในสิทธิการถือครองที่ดิน ตลอดจนการบริหารจัดการพื้นที่ซึ่งเป็นสิทธิถือครองร่วมกันของชุมชน เพื่อนำไปสู่ข้อเสนอแนะและแนวทางการบริหารจัดการที่ดินเพื่อเกษตรกรรมให้แก่ชุมชนท้องถิ่นและหน่วยงานภาครัฐอื่นต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและความรู้ความเข้าใจในสิทธิการถือครองที่ดินตามกฎหมายและป่าชุมชนของประชากรในชุมชนบ้านคำปลาหลาย หมู่ที่ 9 ต.บ้านดง อ.อุบลรัตน์ จ.ขอนแก่น
2. เพื่อศึกษาปัญหาที่เกิดจากการบุกรุกพื้นที่สาธารณะในเขตพื้นที่ชุมชนบ้านคำปลาหลาย หมู่ที่ 9 ต.บ้านดง อ.อุบลรัตน์ จ.ขอนแก่น
3. เพื่อวิเคราะห์และถอดบทเรียนประสบการณ์ของประชาชนในชุมชนในการบริหารจัดการพื้นที่ป่าชุมชน

แนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน

การจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ของชาวบ้านในอดีตใช้วิถีวัฒนธรรมชุมชนที่ระบบคุณค่าจารีตที่ทุกชุมชนสืบสานผ่านพิธีกรรมและกฎเกณฑ์ที่ควบคุมโดยองค์กรชุมชนและหมอผี เพื่อใช้รักษา ดิน น้ำ ป่า เพื่อสืบสานชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน สิทธิและหน้าที่การจัดการดิน น้ำ ป่าเป็นของชุมชนกระทำร่วมกัน ผ่านวิถีการผลิตและกฎเกณฑ์ที่ชุมชนบัญญัติและบังคับใช้กันเอง (เอนก นาเคบุตร, 2536 อ้างถึงในกิตติศักดิ์ รัตนกระจางศรี, 2552) ซึ่งรูปแบบดังกล่าวนี้ยังดำรงอยู่ในหลายชุมชน วิถีวัฒนธรรมชุมชนจะเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติ คือ ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่าทำให้ชาวบ้านเคารพและนำไปสู่การใช้ป่าอย่างยำเกรง เช่น ความเชื่อเรื่องผีน้ำ ผีป่า ความเชื่อเหล่านี้ได้ตกผลึกและพัฒนาเป็นพื้นฐานทางศีลธรรมเกี่ยวกับการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรซึ่งเชื่อมโยงโดยตรงกับรูปแบบการผลิตในภาคเกษตร แนวคิดการจัดการทรัพยากรไม่ว่าจะใช้แนวคิดของรัฐหรือแนวคิดของชุมชน ปัญหาที่ประสบ คือ การอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของและการจัดการโดยใช้องค์ความรู้เชิงเดี่ยวของตนเอง การกระทำดังกล่าวทำให้ความขัดแย้งระหว่างรัฐและชุมชนในพื้นที่มีมากขึ้น ดังนั้นแนวทางที่ยืดหยุ่นและเหมาะสมที่สามารถประสานแนวคิดทั้งสองอย่างนี้เข้ากันได้คือ แนวคิดการจัดการทรัพยากรแบบ

มีส่วนร่วมเพราะสิทธิในการจัดการทรัพยากรนั้นสามารถซ้อนทับกันได้ เช่นในพื้นที่ป่าที่เป็นของรัฐ รัฐอาจเปิดให้ชุมชนท้องถิ่นที่เคยใช้ป่านั้นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าได้ด้วยการเปิดให้มีสิทธิในการเข้าถึงและจัดการในรูปแบบของการจัดการร่วมกับรัฐซึ่งถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดการเชิงซ้อนในพื้นที่เดียวกันของหลายฝ่ายด้วยการใช้หลักการของสิทธิหลายรูปแบบทั้งสิทธิในความเป็นเจ้าของของรัฐและสิทธิในการจัดการร่วมของชุมชนในรูปแบบของป่าชุมชน (กิตติศักดิ์ รัตนกระจางศรี, 2552)

แนวคิดการจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วม

การจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วมมีมานานและมีอยู่หลายรูปแบบแต่ละแบบต่างก็มีแนวคิดและคำที่ใช้แตกต่างกันออกไป เช่น การจัดการร่วม(Co-Management) ความร่วมมือ (Collaboration) ป่าชุมชน (Community Forestry) การจัดการพื้นที่คุ้มครองอย่างมีส่วนร่วม (Co-Management of Protected Areas) การจัดการร่วมเพื่อการอนุรักษ์ (Collaborative Management for Conservation) และการจัดการป่าร่วม (Joint Forest Management) ซึ่งผู้วิจัยได้สรุปแนวคิดหลักของรูปแบบการจัดการร่วม ซึ่งพบว่า แม้คำที่ใช้เรียกในการจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วมจะแตกต่างกันแต่ประเด็นหลักหรือคำหลักที่ใช้นั้นจะมีลักษณะที่คล้ายกันอยู่หลายประเด็น คือ 1) เป็นความร่วมมือระหว่างองค์กรที่เกี่ยวข้องกันสองหน่วยงานหรือมากกว่า 2) มีการเจรจาต่อรองและทำความเข้าใจร่วมกันระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง 3) มีการแบ่งปันอำนาจ และความรับผิดชอบระหว่างหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้อง 4) มีปฏิบัติการร่วมกัน ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ตัวอย่างแนวคิดและคำที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วม

แนวคิด	ลักษณะสำคัญ
การจัดการร่วม	การอ้างสิทธิทางการเมืองของคนในท้องถิ่นเกี่ยวกับการแบ่งปันอำนาจในการจัดการทรัพยากรและความรับผิดชอบร่วมกับรัฐ

ตารางที่ 1(ต่อ)

ความร่วมมือ	การรวมกันของคุณค่าและหรือทรัพยากรที่จับต้องได้ เช่น ข้อมูล เงิน แรงงานของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียสองกลุ่มหรือมากกว่าสำหรับแก้ไขปัญหาที่ไม่สามารถแก้ไขได้โดยรายปัจเจก
ป่าชุมชน	การควบคุมและจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนซึ่งใช้เป็นการภายในและเป็นส่วนหนึ่งของระบบการเพาะปลูก
การจัดการพื้นที่คุ้มครองอย่างมีส่วนร่วม	การแบ่งหน้าที่และอำนาจในการจัดการพื้นที่คุ้มครองอย่างเป็นรูปธรรมระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐและชุมชนท้องถิ่น
การจัดการร่วมเพื่อการอนุรักษ์	ความเป็นหุ้นส่วนอันเกิดจากการเจรจาของหน่วยงานภาครัฐ ชุมชนท้องถิ่น ผู้ใช้ทรัพยากรองค์กรพัฒนาเอกชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอื่น ๆ ภายใต้บริบทแต่ละพื้นที่ที่เหมาะสม อำนาจหน้าที่ในการจัดการพื้นที่เฉพาะแห่งใดแห่งหนึ่งหรือ ทรัพยากรชุดใดชุดหนึ่ง
การจัดการป่าร่วม	ความร่วมมือในการจัดการป่าไม้ระหว่างหน่วยงานที่มีอำนาจตามกฎหมายในพื้นที่ป่าของรัฐกับชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหรือรอบป่า
การจั ด การทรัพยากรแบบมีส่วนร่วม	กลุ่มทางสังคมที่เกี่ยวข้องกันสองกลุ่มหรือมากกว่ามีการเจรจาตกลงรับรองและปฏิบัติร่วมกันโยการจัดการหุ้นส่วนที่เป็นธรรมในหน้าที่ผลประโยชน์และความรับผิดชอบสำหรับทรัพยากรธรรมชาติในเขตพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง

การมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการจัดการทรัพยากรนั้น จำแนกออกได้ 3 รูปแบบ คือ

- 1) การมีส่วนร่วมโดยตรง ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในป่าไม้ชุมชนด้วยตนเอง เช่น ได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบกิจกรรมต่าง ๆ การเข้าร่วมกิจกรรมประชุมหมู่บ้าน กลุ่มอนุรักษ์
- 2) การมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม รูปแบบนี้ประชาชนจะคัดเลือกตัวแทนของตนเป็นคณะกรรมการต้องการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในบางกิจกรรม
- 3) การมีส่วนร่วมโดยผ่านตัวแทน รูปแบบนี้ประชาชนจะหาตัวแทนที่ตนเองเห็นว่ามีความรู้เพียง

พอที่จะดำเนินการแทนตนมาทำงานแทนตนเอง โดยผ่านการคัดเลือกจากประชาชน (ณัฐวุฒิ พิมพ์ลัดดา, 2551: อ้างถึงใน กิตติศักดิ์ รัตนกระจางศรี, 2552)

กล่าวโดยสรุป แนวคิดการจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วมองค์ประกอบที่สำคัญหลัก ๆ คือ 1) มีองค์กรภาคีที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมในกระบวนการจัดการ 2) มีประเด็นร่วมซึ่งถือเป็นการจัดปรับความคิดของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เกี่ยวข้อง โดยผ่านกลไกการเจรจา ต่อรองเพื่อหาข้อตกลงหรือประเด็นร่วมกัน 3) การมีส่วนร่วมจากองค์กรภาคีทุกภาคส่วน ในประเด็นการมีส่วนร่วมนี้ต้องมีกลไกและเงื่อนไขที่เหมาะสมที่สามารถเชื่อมโยงทุกส่วนได้อย่างเสมอภาคและมีประสิทธิผล เพราะศักยภาพและอำนาจที่มีอยู่ของแต่ละองค์กรนั้นไม่เท่ากัน บางพื้นที่อาจจะต้องมีคนกลางเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย 4) การปฏิบัติการร่วมกัน ตามข้อตกลงที่ทุกฝ่ายได้เห็นพ้องร่วมกันแล้ว การปฏิบัติการร่วมจะช่วยตอบโจทย์หรือประเด็นร่วมที่ทุกฝ่ายต้องการค้นหาร่วมกัน

รูปแบบและลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชน

ดุสิตา แก้วสมบูรณ์ (2545 อ้างถึงในสุพิชาฉาย อภัยสุวรรณ, 2552) แบ่งรูปแบบการมีส่วนร่วมไว้ 10 ประการ คือ ร่วมประชุม ร่วมออกเงิน ร่วมเป็นกรรมการ ร่วมเป็นผู้นำ ร่วมสัมภาษณ์ ร่วมเป็นผู้ชักชวน ร่วมเป็นผู้บริโภค ร่วมเป็นผู้ริเริ่ม ร่วมเป็นผู้ใช้แรงงานและร่วมออกวัสดุอุปกรณ์

เพิ่มศักดิ์ มกราริมย์ (2543 อ้างถึงใน สุพิชาฉาย อภัยสุวรรณ, 2552) ยังได้แยกการมีส่วนร่วมไว้หลายลักษณะตามความหนักเบาของการเกี่ยวข้อง ดังนี้

1. แบบการจัดการคนให้เข้าร่วมโดยคัดเลือกจากตัวแทนของประชาชน ไม่ได้มีการเลือกตั้ง และไม่มีอำนาจอะไร
2. แบบตอบสนองหรือค่อยเป็นค่อยไป จะมีคนบอกว่าจะต้องทำอะไร ไม่มีการสะท้อนความเห็นจากประชาชน
3. แบบขอคำปรึกษาหารือโดยองค์กรภายนอกเป็นผู้ระบุปัญหาและกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล และควบคุมการวิเคราะห์ข้อมูลโดยไม่ได้รับฟังความคิดเห็นของประชาชน

4. แบบการร่วมตามหน้าที่หรือภารกิจที่กำหนดให้ ประชาชนมีส่วนร่วมโดยรวมเป็นกลุ่มเพื่อช่วยวิเคราะห์ ปัญหาตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ประชาชนอาจเข้าร่วม อย่างแข็งขัน ร่วมตัดสินใจ แต่คำตอบหลักสุดท้ายมักกำหนด ไว้ล่วงหน้า โดยหน่วยงานภายนอก

5. แบบแข่งขัน ร่วมในการวิเคราะห์และพัฒนา แผนปฏิบัติการและศักยภาพของกลุ่มองค์กรท้องถิ่นโดย กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันใช้วิธีการที่หลากหลาย

6. แบบสมัครใจทำเอง ประชาชนเป็นผู้คิดริเริ่มได้ อย่างอิสระอาจติดต่อประสานหน่วยงานภายนอกมาช่วย แนะนำโดยสามารถควบคุม จัดการและใช้ทรัพยากรได้เอง

จินตวิทย์ เกษมสุข (2554)รูปแบบของการมีส่วนร่วม ที่ดำเนินอยู่โดยทั่วไปสามารถสรุปเป็น 4 รูปแบบคือ

1) การรับรู้ข่าวสาร (Public Information) ประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องได้รับการแจ้งให้ ทราบถึงรายละเอียดของโครงการที่จะดำเนินการก่อนที่จะมี การตัดสินใจดำเนินโครงการ

2) การปรึกษาหารือ (Public Consultation) เป็น รูปแบบการมีส่วนร่วมที่มีการจัดการหารือระหว่าง ผู้ดำเนินการโครงการกับประชาชนที่เกี่ยวข้องและได้รับ ผลกระทบ เพื่อรับฟังความคิดเห็นและตรวจสอบข้อมูล เพิ่มเติม

3) การประชุมรับฟังความคิดเห็น (Public Meeting) เพื่อให้ประชาชนและฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการ หรือกิจกรรม และผู้มีอำนาจตัดสินใจในการทำโครงการหรือ กิจกรรมได้ใช้เวทีสาธารณะในการทำความเข้าใจ และค้นหา เหตุผลในการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมในพื้นที่

4) การร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) ซึ่งประชาชนจะมีบทบาทในการตัดสินใจได้เพียงใดนั้น ขึ้นอยู่ กับองค์ประกอบของคณะกรรมการที่เป็นผู้แทนประชาชนใน พื้นที่ ลักษณะที่สำคัญของการมีส่วนร่วมเป็นเรื่องของ กระบวนการ ซึ่งได้สรุปถึงขั้นตอนของการมีส่วนร่วมได้ 4 ขั้นตอนหลักๆ ดังนี้

(1) มีส่วนร่วมในการคิด ศึกษา ค้นหาหาปัญหา และสาเหตุของปัญหาตลอดจนความต้องการของชุมชน

(2) มีส่วนร่วมในการวางนโยบาย หรือแผนงาน โครงการ หรือกิจกรรม เพื่อลดและแก้ไขปัญหา

(3) มีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการจัดหรือปรับปรุง ระบบการบริหารทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ และ ปฏิบัติงานให้บรรลุตามเป้าหมาย

(4) มีส่วนร่วมในการควบคุม ติดตาม และ ประเมินผลการทำงาน

การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมจำเป็นต้องใช้ วิธีการสื่อสารในรูปแบบต่าง ๆ ที่เหมาะสมในการนำพา ข้าราชการจากหน่วยงานภาครัฐบาลหรือเอกชน ไปสู่ประชาชน ผู้เป็นเป้าหมาย สิ่งสำคัญในการกระตุ้นและสร้างแรงจูงใจให้ ประชาชนหรือชุมชนได้รับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับข้อมูลที่ ต้องการสื่อสารต้องอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของ ประชาชน เพราะถือว่าช่วยให้กระบวนการติดต่อสื่อสาร สัมพันธ์หรือแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างสมาชิกในสังคม เป็นไปได้โดยสะดวกขึ้น คือ ประชาชนมีส่วนร่วมใน กระบวนการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมพัฒนาชุมชน ให้มีความ เข้มแข็งเพื่อเป็นพลังขับเคลื่อนสู่การแก้ไขปัญหาของสังคม และประเทศชาติได้ จินตวิทย์ เกษมสุข (2554)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พิมจันทร์ แสงจันทร์ ศาสวัต แพ่งแพ และวิมล มิระสิงห์ (2557) ศึกษาแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ของชุมชนอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาป่าชุมชน เขาราวเทียนทอง จังหวัดชัยนาท พบว่าการมีส่วนร่วมในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยภาพรวมอยู่ในระดับปาน กลาง การเข้าไปมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า ชุมชนเขาราวเทียนทองมีความสัมพันธ์กับการรับรู้และเข้าใจ กับการจัดการป่าชุมชน และเห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อตนเอง กิจกรรมที่ประชาชนส่วนใหญ่เข้าไปมีส่วนร่วมจะเป็น กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับปัญหา ความต้องการของตนเองหรือ เห็นว่าส่งผลกระทบต่อตนเองโดยตรง ได้แก่ การจัดการพื้นที่ ป่าชุมชน การปลูกป่า และฟื้นฟูป่าชุมชน และการป้องกัน และอนุรักษ์ป่าชุมชน ส่วนกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการ ตัดสินใจจะเป็นเรื่องของคณะกรรมการเครือข่าย เช่น การ

จัดทำแผนงบประมาณ การติดตามการตรวจสอบและประเมินผล

กังสตาล เชาววัฒนกุล (2558) ศึกษาการบริหารจัดการป่าโดยอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชน: กรณีศึกษาป่าชุมชนร่มโพธิ์ทอง อำเภอท่าตะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา พบว่าสมาชิกในชุมชนร่มโพธิ์ทองมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการป่าใน 4 ขั้นตอน คือ 1) มีส่วนร่วมในการรวมกลุ่มป่าชุมชนร่มโพธิ์ทอง 2) มีส่วนร่วมในการคัดเลือกคณะกรรมการป่าชุมชนร่มโพธิ์ทอง 3) มีส่วนร่วมในการกำหนดและรักษากติกาป่าชุมชนร่มโพธิ์ทอง และ 4) มีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนเกี่ยวกับป่าชุมชนร่มโพธิ์ทอง การมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนทั้ง 4 ขั้นตอนดังกล่าว ส่งผลให้สมาชิกในชุมชนรู้สึกมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของ ทำให้สมาชิกตระหนักถึงความสำคัญของป่าชุมชนที่เป็นแหล่งดำรงชีวิตประจำวันของเขา สิ่งเหล่านี้เป็นการยึดโยงความรู้สึกกับผืนดินของป่าชุมชนร่วมกันของสมาชิกในชุมชน นอกจากนี้การมีมาตรการทางกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษรจะเป็นหลักประกันที่สำคัญในการสร้างความมั่นคงให้กับการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าของชุมชนได้อย่างดี

ธีรวงค์ เหล่าสุวรรณและคณะ (2559) ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษาป่าชุมชนโคกกระโหลงโป่งแดง ตำบลหนองเรืออำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคามพบว่า การจัดการป่าชุมชนโคกกระโหลงโป่งแดงมีพัฒนาการอย่างยาวนานมีส่วนเกี่ยวข้องกับการเกิดสถานการณ์ที่เป็นปัญหาซึ่งชุมชนต้องเผชิญและร่วมกันแก้ไขทำให้เกิดจิตสำนึกในการรักษป่า การเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ได้สัมผัสและถ่ายทอดมารุ่นต่อรุ่น สามารถอธิบายถึงพัฒนาการและรูปแบบการจัดการป่าชุมชนโคกกระโหลงโป่งแดง ได้ดังนี้ 1) การฟื้นฟูดูแลป่าชุมชนโคกกระโหลงโป่งแดง หลังจากที่ชุมชนได้มีแนวทางร่วมกันที่จะฟื้นฟูดูแลทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน จึงได้ร่วมกันแสวงหาวิธีการที่จะทำให้ผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์กลับคืนมาโดยอาศัยวิธีการ (1) กำหนดขอบเขตป่าชุมชนให้มีความชัดเจน โดยมีการประชุมพูดคุยกันในหมู่บ้านเพื่อให้ชาวบ้านร่วมกันกำหนดขอบเขตระหว่างพื้นที่หมู่บ้านและพื้นที่ป่า (2) จัดตั้งคณะกรรมการเพื่อการจัดการป่าชุมชนเป็นการพัฒนาการ

จัดการในเชิงสถาบันให้เกิดความชัดเจนอันทำให้เกิดโครงสร้างและกติกาการทำงานตามมาเป็นโครงสร้างและกติกาที่สามารถใช้เป็นตัวเชื่อมประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง (3) การมีกฎระเบียบการใช้ประโยชน์ร่วมกัน มีการตั้งกฎ ระเบียบโดยมีข้อห้ามและบทลงโทษผู้ที่กระทำผิด ซึ่งเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนพร้อมกับมีข้ออนุโลมตามความจำเป็น (4) การให้ป่าฟื้นตัวตามธรรมชาติด้วยการลดการใช้ประโยชน์จากป่าซึ่งจะช่วยให้ป่าฟื้นตัวได้ตามธรรมชาติ (5) การขึ้นทะเบียนป่าชุมชนหรือการจดทะเบียนป่าชุมชนทำให้ชุมชนมีโอกาสได้รับความรู้เรื่องการจัดการในเชิงวิชาการที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้และเกิดเครือข่ายการทำงานกับชุมชนอื่น ๆ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (6) การเปิดพื้นที่เพื่อการเรียนรู้ ชุมชนไปเปิดรับองค์ความรู้ทางวิชาการหรือองค์ความรู้สมัยใหม่ที่ทำให้สามารถนำปรับใช้ร่วมกับความรู้ดั้งเดิม และ (7) การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการด้วยการเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ กระตุ้นให้เกิดการพูดคุยแลกเปลี่ยนมีการประสานงานกับภายนอก โดยผ่านกิจกรรมและโครงการที่จัดขึ้นเป็นเครื่องมือเชื่อมโยงความร่วมมือ

เดือนนภา ภูทอง (2561) ศึกษาการจัดการป่าชุมชนเพื่อความยั่งยืนโดยการใช้กระบวนการมีส่วนร่วมสาธารณะและจารีตประเพณีท้องถิ่นในพื้นที่ภาคเหนือพบว่า การมีส่วนร่วมของพลเมืองในการจัดการป่าชุมชนโหล่งขุดอำเภอฟัว จังหวัดเชียงใหม่ และตำบลแม่สิน อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดสุโขทัย ไม่ได้เป็นเครื่องรับประกันความสำเร็จของอุตสาหกรรมในทุกเรื่อง แต่ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนมีผลต่อคุณภาพในการจัดการป่าชุมชนอย่างเห็นเป็นรูปธรรมชัดเจน การดำเนินแนวทางจัดการป่าชุมชนไม่ได้มีสูตรสำเร็จตายตัวสามารถนำไปใช้ได้ทุกที่ เพียงแต่การทำงานร่วมกันทั้งภาครัฐและภาคประชาชนจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนไปเรื่อยๆ ให้เหมาะสมกับสภาพสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมตามแต่ละพื้นที่

กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการวิจัยตามเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยทำการวิจัยกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในเขตพื้นที่

กรณีศึกษาเพื่อให้ทราบว่ากระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนนั้นอยู่ในรูปแบบใดตามรูปแบบการมีส่วนร่วม 4 รูปแบบที่ของจินตวิริ์ เกษมสุข (2554) คือ 1)การมีส่วนร่วมคิด คือ ร่วมประชุมปรึกษาหารือในปัญหาและการกำหนดกิจกรรม วิธีการดำเนินงานเพื่อให้กิจกรรมได้ผลตามวัตถุประสงค์2) การมีส่วนร่วมตัดสินใจ คือ เมื่อมีการประชุมปรึกษาหารือ ต้องร่วมการตัดสินใจ เลือกกิจกรรมหรือแนวทางที่เห็นว่าดีที่สุดหรือเหมาะสมที่สุด3) การมีส่วนร่วมในการทำงานคือ เข้าร่วมในกิจกรรมตามวิถีทางและแนวทางให้เป็นไปตามแผนที่วางไว้ และ 4)การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลคือ ร่วมในการประเมินผลการทำงานของกลุ่ม และประเมินสถานการณ์ภายนอกด้วย เพื่อให้ทราบว่าชาวบ้านและเกษตรกรมีการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวเพื่อความเหมาะสมกับการดำเนินชีวิตในชุมชนอย่างไรและมีผลกระทบต่อการใช้สอยพื้นที่เกษตรกรรมและพื้นที่ป่าชุมชนอย่างไร ทั้งนี้การรวมกลุ่มกันของคนในชุมชน คือ การร่วมคิดร่วมทำ ร่วมแก้ไขปัญหาจะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานความรู้ความเข้าใจในสิทธิการถือครองที่ดิน และความตระหนักรู้ในความสำคัญของการบริหารจัดการที่ดินแบบมีส่วนร่วม

วิธีดำเนินการวิจัย

ในงานวิจัยและการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ออกแบบรูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Analysis) เพื่อให้เกิดความถูกต้องน่าเชื่อถือของข้อมูลใช้วิธีการเก็บข้อมูล โดยมุ่งเน้นวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกรายบุคคล และการสนทนากลุ่มย่อย มาประกอบกับการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารวิชาการ เอกสารทางราชการ ตำราต่าง ๆ โดยดำเนินการ ดังนี้

1. การวิจัยเอกสาร (documentary research) โดยการเก็บข้อมูลโดยการค้นคว้าจากเอกสาร ข้อมูลทุติยภูมิ (secondary data) จากเอกสาร 2 ประเภท ประกอบด้วย

1.1 หนังสือทั่วไปที่เกี่ยวข้องกับแนวคิด เศรษฐกิจพอเพียง การจัดการทรัพยากรร่วม การจัดการพื้นที่เกษตรกรรม และการจัดการป่าชุมชน

1.2 ข่าวสารมวลชน สื่อมวลชนทุกช่องทางทั้งทางออนไลน์และสื่อสิ่งพิมพ์ที่สามารถเข้าถึงได้ เช่น รายงานข่าว บทสัมภาษณ์ของบุคคลต้นแบบที่นำแนวคิดและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในการดำรงชีวิต

1.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการนำแนวคิดและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในการจัดการพื้นที่เกษตร การจัดการทรัพยากรร่วม และการจัดการป่าชุมชน

2. การสัมภาษณ์เชิงลึกรายบุคคล (in – depth interview) โดยใช้แบบสำรวจข้อมูลทุติยภูมิ และสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ผู้ศึกษาทำการสัมภาษณ์ด้วยตนเอง โดยการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน รวมถึงประชากรในชุมชนที่ได้น้อมนำแนวคิดและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในการดำเนินชีวิต รวมทั้งหมด จำนวน 40 คน (โดยได้รายชื่อจากการแนะนำของผู้ใหญ่บ้านและปราชญ์ชาวบ้านคำปลาหลาย) โดยประเด็นคำถามในการสัมภาษณ์แบ่งออกเป็นประวัติความเป็นมาของชุมชน ประวัติและปัญหาที่เกี่ยวกับการบุกรุกป่าชุมชน และการแก้ไขปัญหาของคนในชุมชน ความรู้ความเข้าใจในสิทธิการถือครองที่ดินตามกฎหมายของประชากรในชุมชน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนในเรื่องการบริหารจัดการพื้นที่ทำกินและพื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชน

3. การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้ศึกษาและสังเกตพฤติกรรมด้วยการจดบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ โดยอาศัยเครื่องมือที่ใช้ได้แก่ สมุดจดบันทึก เทปบันทึกเสียง กล้องถ่ายรูป และประเด็นของแบบสัมภาษณ์ที่เตรียมไว้เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ต้องการและเป็นจริง

4. การสนทนากลุ่มย่อยแบบเจาะจง (Focus Group) ร่วมกับผู้นำหมู่บ้าน ผู้และนำกลุ่มต่าง ๆ เกี่ยวกับการจัดการพื้นที่เกษตรกรรมและพื้นที่ป่าชุมชน รูปแบบการบริหารจัดการพื้นที่เกษตรกรรม และวิธีการจัดการพื้นที่สาธารณะประโยชน์ในชุมชน รวมไปถึงประวัติความเป็นมาของชุมชน ความเปลี่ยนแปลงในชุมชนและครอบครัว หลังจากมีการน้อมนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้ในการจัดการพื้นที่เกษตรกรรม

การวิเคราะห์ข้อมูลและนำเสนอข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล ข้อมูลและสถิติเกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านนำมาวิเคราะห์และนำเสนอ ข้อมูลทั่วไป รายได้ต่อครัวเรือน อาชีพ นำเสนอเป็นข้อมูลด้วยสถิติเชิงพรรณนาใช้ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการสนทนากลุ่มย่อย ผู้วิจัยวิเคราะห์ถึงกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านว่า สมาชิกในชุมชนมีการบริหารจัดการพื้นที่เกษตรกรรมและพื้นที่ป่าชุมชนด้วยรูปแบบการมีส่วนร่วมใด โดยนำเอาบริบทเชิงพื้นที่ทางด้านเศรษฐกิจและสังคมมาวิเคราะห์ร่วม ประกอบกับบทสัมภาษณ์เชิงลึกและข้อสังเกตที่ได้จากการลงพื้นที่ เพื่อให้การวิเคราะห์มีความลุ่มลึกและสะท้อนสภาพความเป็นจริงในชุมชนมากที่สุด โดยจะเน้นไปที่ความรู้ความเข้าใจของชาวบ้านในสิทธิการถือครองที่ดินและความสำคัญของพื้นที่ป่าชุมชน

สรุปผลการวิจัย

ประวัติความเป็นมาและสภาพปัจจุบันของชุมชนบ้าน

คำปลาหลาย หมู่ที่ 9 ต.บ้านดง อ.อุบลรัตน์ จ.ขอนแก่น

ในอดีต ชุมชนบ้านคำปลาหลายได้รับผลกระทบและประสบกับปัญหาความยากจนรวมทั้งสภาพดินฟ้าอากาศไม่เอื้ออำนวย และมีข้อจำกัดทางสภาพภูมิประเทศที่เป็นภูเขา ดินที่ใช้ในการเพาะปลูกและทำการเกษตรส่วนใหญ่เป็นดินภูเขา ชาวบ้านประกอบอาชีพ ทำไร่ ทำนา ทำการเกษตรแบบดั้งเดิม คือปลูกพืชเชิงเดี่ยว ปลูกมันสำปะหลังเพื่อป้อนเป็นวัตถุดิบสู่โรงงาน ได้ผลผลิตค่อนข้างน้อยและราคามักตกต่ำ ก่อให้เกิดปัญหาความยากจนเป็นหนี้สิน จากผลดังกล่าวทำให้ผู้นำชุมชน คือ นายถาวร สรรสมบัติ อดีตผู้ใหญ่บ้านคำปลาหลายได้ชักชวนชาวบ้านยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทางของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 โดยส่งเสริมให้ชาวบ้านทำเกษตรอินทรีย์โดยใช้ปุ๋ยคอกและสารหมักชีวภาพเพื่อลดรายจ่าย จัดทำบัญชีรายรับ – รายจ่ายในครัวเรือนเพื่อหาทางลดรายจ่าย ลดสิ่งฟุ่มเฟือย และออมเงิน ปลูกไม้ผลไว้กินที่เหลือนำไปแบ่งปันและขายเพื่อเพิ่มรายได้ และ

รวมพลังสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน นอกจากนั้นยังมีการจัดตั้งศูนย์สาธิตการตลาดขึ้น เพราะที่ตั้งของหมู่บ้านอยู่ห่างไกลตลาด การคมนาคมไม่สะดวก ชาวบ้านมีความต้องการด้านสินค้าอุปโภคบริโภค ชาวบ้านจึงร่วมกันจัดตั้งศูนย์สาธิตการตลาดเพื่อเป็นสถานที่จำหน่ายสินค้าอุปโภคบริโภคให้แก่สมาชิกในราคาประหยัดและเป็นธรรม พร้อมทั้งเฉลี่ยผลกำไรคืนให้แก่สมาชิก โดยยึดหลักคุณธรรม 5 ประการสู่ความสำเร็จ คือ ความซื่อสัตย์ ความเสียสละ ความรับผิดชอบ ความเห็นใจกัน และความไว้วางใจกันเพื่อให้คนในชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ซึ่งผลจากการดำเนินการตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ทำให้ชุมชนกลายเป็นชุมชนที่เข้มแข็งและยั่งยืน ดังนี้

1. การมีแหล่งอาหารในชุมชนเป็นของตนเอง
 2. การมีแหล่งธรรมชาติ ต้นไม้ ป่าไม้ มากขึ้น
 3. สังคมดีขึ้น เนื่องจากปัญหาทางด้านหนี้สินและยาเสพติดหมดไป
 4. ชาวบ้านไม่ต้องโยกย้ายแรงงานไปทำงานต่างถิ่นอีกต่อไป เนื่องจากมีกินมีใช้ หรือได้กลับมาอยู่ถิ่นเดิมของตนเอง
 5. ลูกหลานคนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้การพึ่งตนเอง
- นอกจากนั้น ยังทำให้คนในชุมชนมีความรักความสามัคคี ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้เห็นว่า ชุมชนบ้านคำปลาหลายมีศักยภาพและมีจุดเด่น เพราะผู้นำชุมชนขยัน ซื่อสัตย์ และมีวิสัยทัศน์ในการแก้ไขปัญหา และที่สำคัญ คือ สมาชิกในชุมชนมีความสามัคคี ช่วยกันอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อม อีกทั้งกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนก็เป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้เกิดพลังชุมชนในการแก้ไขปัญหา ทำให้ชาวบ้านมีงานทำตลอดทั้งปี ลดปัญหาการว่างงานและลดการอพยพย้ายถิ่นฐานเข้าไปทำงานในกรุงเทพฯ และในตัวเมือง ผลของความสำเร็จโดยสรุปเกิดจาก 3 ปัจจัยที่สำคัญ คือ

- 1) ผู้นำชุมชนมีความรู้ความสามารถเป็นผู้นำทางธรรมชาติ สามารถคิด ทำ และแก้ไขปัญหาได้ เป็นแกนหลักในการทำกิจกรรมต่าง ๆ และสามารถหล่อหลอมจิตใจของลูกบ้านให้เป็นหนึ่งเดียวได้

2) สมาชิกในชุมชนมีความสามัคคี ช่วยเหลือและเกื้อกูลกัน มีความขยันหมั่นเพียร ช่วยให้ชุมชนมีความมั่นคง ยืนหยัดอยู่ได้

3) มีการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับปัญหา เช่น การจัดการอบรม ประชุม และดูงาน เพื่อเรียนรู้เกี่ยวกับปัญหาและวิธีการแก้ปัญหา รวมถึงปัจจัยด้านอื่นที่มีผลต่อชุมชน

จากปัจจัยดังกล่าวถือเป็นกลยุทธ์ที่สามารถเสริมสร้างให้ชุมชนมีความเข้มแข็งที่จะก้าวไปพร้อมเทคโนโลยีที่มีการพัฒนามากยิ่งขึ้น และรู้จักนำเอาประสบการณ์และภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสม ช่วยแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้อย่างลงตัว การหันกลับมาใช้ชีวิตแบบวิถีชีวิตชนบทไทยในขณะที่โลกกำลังเปลี่ยนแปลงมีเทคโนโลยีที่ทันสมัย แต่ขาดความมีชีวิตชีวาในการที่จะได้สัมผัสและรับรู้ในธรรมชาติ ผลการดำเนินงานร่วมกันระหว่างผู้นำและชาวบ้านทำให้ชุมชนบ้านคำปลาหลายมีชื่อเสียงและได้รับการยอมรับจากหน่วยงานภายนอก โดยได้รับประกาศให้เป็นชุมชนดีเด่นทั้งในระดับจังหวัด และระดับประเทศ เช่น รางวัลหมู่บ้านสุดยอดแหล่งเรียนรู้ จากกระทรวงศึกษาธิการ รางวัลหมู่บ้านกิจกรรมพัฒนาชุมชนดีเด่น จากกรมการพัฒนาชุมชน รางวัลหมู่บ้านพัฒนาคุณภาพชีวิตผ่านเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐาน 32 ตัวชี้วัดจากกรมประชาสัมพันธ์ รางวัลกลุ่มบริหารและจัดการกลุ่มดีเด่น คนในชุมชนบ้านคำปลาหลายมีกิจกรรมร่วมกันทำให้คนในชุมชนมีสิ่งที่จะต้องร่วมกันทำ ทำให้เกิดความสามัคคี ความปรองดองกัน ทำให้เกิดเครือข่าย มีการทำงานร่วมกับหน่วยงานของรัฐ หน่วยงานภาคเอกชนที่เข้ามาสนับสนุน (ไวพจน์ ดวงจันทร์, จุฑามาส ทองบัวรุ่ง และภูมิพัฒน์ ชมภูวิเศษ, 2560)

ปัจจุบันประชาชนในชุมชนบ้านคำปลาหลายได้ปรับเปลี่ยนการประกอบอาชีพที่มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น โดยยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เกิดการรวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหาความเป็นอยู่ คนในชุมชนเริ่มพัฒนาตนเองอย่างเรื่อยมา เริ่มด้วยการทำเกษตรแบบผสมผสานที่เปลี่ยนแปลงไปตามช่วงฤดูกาลที่เหมาะสม เน้นการใช้ชีวิตแบบพอเพียง พออยู่พอกินและพึ่งตนเองเป็นหลักตาม

แนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเมื่อปัญหาความเป็นอยู่ของคนในชุมชนได้รับการแก้ไขให้ดีขึ้น ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ชาวบ้านก็ได้มีการระดมความคิด เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาความยากจนและปัญหาต่างๆที่ยังคงมีอยู่ จึงได้มีการจัดตั้งกลุ่มต่างๆ ขึ้นมาเพื่อส่งเสริมอาชีพ เพื่อสร้างรายได้แก่คนในชุมชน แม้จะได้รับการช่วยเหลือจากภาครัฐบ้าง แต่ชาวบ้านก็มีความจำเป็นที่ต้องพึ่งตนเองด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านการลงทุน ชาวบ้านจึงมีการรวมกลุ่มจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์และระดมทุนเพื่อให้ชาวบ้านสามารถกู้ยืมไปเพื่อทำการเกษตรได้ ต่อมาชุมชนบ้านคำปลาหลายก็ได้มีการจัดตั้งกลุ่มอาชีพและกลุ่มกิจกรรมหลากหลายมากขึ้น เช่น กลุ่มเกษตรผสมผสาน ธนาคารข้าว กลุ่มโคเนื้อ-กระบือ กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มทอผ้าและตัดเย็บเสื้อผ้า ศูนย์สาธิตการตลาด และกลุ่มอนุรักษ์เกษตรอีสาน

“ผมว่าคนอีสานแต่ละครัวเรือนมีที่ดินกันเยอะนะ แต่ไม่ค่อยใช้ให้เกิดประโยชน์ ต่างก็ทิ้งที่ไร่ ที่นา ที่ทำกิน แล้วไปหารับจ้าง ทำงานรายวันในเมืองหลวง สังคมของคนอีสานเป็นสังคมที่น่ายำแย่เพราะเป็นสังคมที่มีแต่ความเอื้ออาทรกัน และกันอย่างแท้จริง ทั้งที่ความเป็นอยู่ของแต่ละคนก็ไม่ดี หรือแตกต่างกันมากนักของคนในชุมชน แต่คนก็ยังมีความใจต่อกัน เมื่อเทียบกับสังคมเมืองหรือที่เมืองนอกบ้านของผม เพราะคนอังกฤษส่วนใหญ่ไม่มีบ้าน ไม่มีที่ดิน คนที่มีที่ดินและบ้านอยู่มีแต่คนรวยๆเท่านั้น และคนอังกฤษในชนบทก็จะมีแต่คนรวยที่มีเงินที่สามารถซื้อที่ดินได้ เมื่อเทียบกับสังคมในชนบทของไทยมันแตกต่างกันมาก(บทสัมภาษณ์นายมาร์ติน วิลเลอร์ วันที่ 10 มิถุนายน 2559)

ความรู้ความเข้าใจในสิทธิการถือครองที่ดินตามกฎหมายและป่าชุมชนของประชากรในชุมชน

ส่วนนี้ประกอบไปด้วยคำถามที่เกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดินของคนในชุมชน รวมถึงปัจจัยที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการผลิตและรายได้ของเกษตรกรคือสิทธิในการถือครองที่ดิน เนื่องจากคนในชุมชนชนบทส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรมีรายได้น้อยบางคนไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง สิทธิในการถือครองที่ดินถือเป็นเรื่องที่สำคัญที่เกษตรกรต้องรู้และเข้าใจ รวมถึงสิทธิต่างๆที่บุคคลมีต่อที่ดิน สิทธิดังกล่าวยังรวมถึงสิทธิในการใช้และการเป็นเจ้าของ

รวมถึงลักษณะการถือครองที่ดินในแบบต่างๆที่มีผลต่อการผลิตและรายได้ของเกษตรกร

สิทธิในการถือครองที่ดินในประเทศไทยมีหลายประเภททั้งที่สามารถซื้อขายได้และซื้อขายไม่ได้มีทั้งแบบโอนกรรมสิทธิ์ได้ และเป็นเพียงหนังสือแสดงสิทธิ์การทำกิน หรือทำประโยชน์ในที่นั้นซึ่งไม่ใช่กรรมสิทธิ์ที่ดินนั้นสามารถแบ่งเอกสารสิทธิ์ จากข้อมูลการถือครองที่ดินตามกฎหมายของประชากรในชุมชนบ้านคำปลาหลาย ชี้ให้เห็นว่าประเภทของเอกสารสิทธิ์ในการถือครองที่ดินส่วนใหญ่จะเป็นหนังสือแสดงสิทธิ์ประเภทหนังสือแสดงการทำประโยชน์ (น.ค.3) มากถึงร้อยละ 57.50รองลงมาคือ โฉนดที่ดิน(น.ส.4) ร้อยละ 27.50หนังสือรับรองการทำประโยชน์(น.ส.3) ร้อยละ 12.50 และแบบยื่นภาษีบำรุงท้องที่(ภ.บ.ท.5) ร้อยละ 1.50ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 จำนวนกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามการถือครองที่ดินตามกฎหมาย (n = 40)

การถือครองที่ดินตามกฎหมาย	จำนวน	ร้อยละ
หนังสือแสดงการทำประโยชน์ (น.ค.3)	23	57.50
โฉนดที่ดิน (น.ส.4)	11	27.50
หนังสือรับรองการทำประโยชน์ (น.ส.3)	5	12.50
แบบยื่นภาษีบำรุงท้องที่ (ภ.บ.ท.5)	1	2.50

ในด้านความเข้าใจของคนในชุมชนที่เกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจของคนในชุมชนในการใช้ประโยชน์ที่ดินทำกิน และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการบริหารจัดการพื้นที่ทำกินของตนเอง ซึ่งพบว่า ลักษณะการใช้ที่ดินของคนในชุมชนแบ่งพื้นที่ในการเพาะปลูกตามความเหมาะสมประเภทพืชไร่ เช่น อ้อย มัน ฯลฯ พื้นที่น้ำท่วมไม่ถึงในฤดูฝน และขุดสระน้ำ ร้อยละ 77.50 และแบ่งพื้นที่นาข้าว หลังการเก็บเกี่ยวปลูกพืชหมุนเวียน หรือพืชไร่ เช่นมันสำปะหลังที่มีอายุ 6-8 เดือน ฯลฯ ร้อยละ 22.50รวมถึงการบริหารจัดการพื้นที่ทำกินของตนเองด้วยการวางแผนเพาะปลูกของครัวเรือน แผนทำการเกษตร 1 ปี และ 3 ปี ร้อยละ 50.00

ตลอดทั้งมีการวางแผนในการใช้น้ำด้วยการขุดสระเพื่อกักเก็บน้ำ ร้อยละ 5.00 ดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 จำนวนกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามความรู้ความเข้าใจในการใช้ประโยชน์ที่ดินทำกินและการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการพื้นที่ทำกิน (n = 40)

ลักษณะการใช้ที่ดิน	จำนวน	ร้อยละ
- แบ่งพื้นที่ในการเพาะปลูกตามความเหมาะสม ประเภทพืชไร่ เช่น อ้อย มัน ฯลฯ พื้นที่น้ำท่วมไม่ถึงในฤดูฝน และขุดสระน้ำ	31	77.50
- พื้นที่นาข้าวหลังการเก็บเกี่ยวปลูกพืชหมุนเวียน พืชไร่ เช่นมันสำปะหลังที่มีอายุ 6-8 เดือน ฯลฯ	9	22.50
การบริหารจัดการพื้นที่ทำกิน		
- มีการวางแผนเพาะปลูกของครัวเรือน แผน 1 ปี และ 3 ปี	20	50.0
- มีการวางแผนการใช้น้ำด้วยการขุดสระเพื่อกักเก็บน้ำ	20	50.0

สภาพปัญหาที่เกิดจากการบุกรุกพื้นที่สาธารณะในเขตพื้นที่ชุมชนบ้านคำปลาหลาย หมู่ที่ 9 ต.บ้านดง อ.อุบลรัตน์ จ.ขอนแก่น

ประวัติและปัญหาที่เกี่ยวกับการบุกรุกป่าชุมชนและการแก้ไขปัญหาของคนในชุมชนจะเห็นได้ว่า มีการตัดไม้ทำลายป่าเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ส่วนตัวมีมากถึงร้อยละ 62.50ทำให้พื้นที่ทางการเกษตรไม่สามารถเก็บกักน้ำได้ ร้อยละ 37.50 การบุกรุกป่าเพื่อขยายพื้นที่ทำกินร้อยละ 25.50สภาพป่าชุมชนในปัจจุบันเป็นป่าที่กำลังพัฒนามากถึงร้อยละ 87.50เป็นป่าที่สมบูรณ์ ร้อยละ 12.50การแก้ไขปัญหาป่าชุมชนของคนในชุมชน มีการเสริมสร้างความร่วมมือของคนในชุมชนในการอนุรักษ์และหวงแหนป่าชุมชน ร้อยละ 60.00 การฟื้นฟูป่าชุมชนโดยการปลูกป่าทดแทนในพื้นที่ป่าชุมชนและเขตอุทยานฯ ร้อยละ 22.50การส่งเสริมให้คนในชุมชนปลูกต้นไม้เพิ่มในที่ของตัวเองร้อยละ 17.50การเข้าไปมีส่วนร่วมกับเจ้าหน้าที่อุทยานในการฟื้นฟูและแก้ไขปัญหาของป่าชุมชนและเขตอุทยานแห่งชาติเข้าร่วมโครงการ

ต่าง ๆ เช่น การปลูกป่าทดแทน และการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า ร้อยละ 67.50 การเฝ้าระวังภัยธรรมชาติที่อาจเกิดขึ้น ร้อยละ 20.00 ชาวบ้านไม่เผาทำลายต่อซึ่งข้าวหรือที่ปลูกร้างว่างเปล่า หลังการเก็บเกี่ยว หรือพื้นที่ที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์โดยใช้วิธีไถ กลับแทนการเผาทำลาย ร้อยละ 12.50 ดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 จำนวนกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามประสบการณ์ การบุกรุกป่าชุมชนและการแก้ไขปัญหาของชุมชน (n = 40)

ข้อมูล	จำนวน	ร้อยละ
ประวัติและปัญหาที่เกี่ยวข้องในการบุกรุกป่าชุมชน		
การตัดไม้ทำลายป่าเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ส่วนตัว	25	62.50
พื้นที่ทางการเกษตรไม่สามารถเก็บกักน้ำได้	15	37.50
การบุกรุกป่าเพื่อขยายพื้นที่ทำกิน	10	25.50
สภาพป่าชุมชนในปัจจุบัน		
เป็นป่าที่กำลังพัฒนา	35	87.50
เป็นป่าที่สมบูรณ์	5	12.50
การแก้ไขปัญหาป่าชุมชนของคนในชุมชน		
การเสริมสร้างความร่วมมือของคนในชุมชนในการอนุรักษ์และหวงแหนป่าชุมชน	24	60.00
การฟื้นฟูป่าชุมชนโดยการปลูกป่าทดแทนในพื้นที่ป่าชุมชนและเขตอุทยานฯ	9	22.50
ส่งเสริมให้คนในชุมชนปลูกต้นไม้เพิ่มในที่ของตัวเอง	7	17.50
การเข้าไปมีส่วนร่วมกับเจ้าหน้าที่อุทยานในการฟื้นฟูและแก้ไขปัญหาของป่าชุมชนและเขตอุทยานแห่งชาติ		
เข้าร่วมโครงการต่าง ๆ เช่น การปลูกป่าทดแทน การอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า	27	67.50
การเฝ้าระวังภัยธรรมชาติที่อาจเกิดขึ้น เช่น ไฟป่า	8	20.00
ไม่เผาทำลายต่อซึ่งข้าวหรือที่ปลูกร้างว่างเปล่าหลังการเก็บเกี่ยว หรือเผาพื้นที่ที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์โดยใช้วิธีไถกลับแทน	5	12.50

การถอดบทเรียนการบริหารจัดการพื้นที่ทำกิน และพื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชน

ในส่วนนี้ประกอบไปด้วยคำถามที่เกี่ยวกับลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินทำกิน พื้นที่ป่าชุมชน การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการบริหารจัดการพื้นที่ทำกินของตนเอง และพื้นที่สาธารณะประโยชน์

การบริหารจัดการพื้นที่ทำกิน

บ้านคำปลาหลายมีพื้นที่อยู่เหนือเขื่อนอุบลรัตน์จึงไม่ได้รับน้ำจากเขื่อนและมีน้ำไม่เพียงพอในการทำเกษตรกรรมในช่วงฤดูแล้ง เป็นพื้นที่ลุ่มดอนและลาดชัน ดินส่วนใหญ่เป็นดินทราย การประกอบอาชีพทางด้านการเกษตรจึงมีปัญหาเพราะการซึมผ่านของน้ำรวดเร็วมาก หน้าแล้งก็จะแล้งมาก ป่าธรรมชาติถูกทำลาย เนื่องจากก่อนหน้านี้มีการสัมปทานป่า จึงเป็นเหตุให้พื้นดินไม่สามารถอุ้มน้ำหรือกักเก็บน้ำได้ และทำให้ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

ปัญหาที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นนี้ทำให้คนในชุมชนมีการรวมตัวกันขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในชุมชนโดยเริ่มจากการเรียนรู้ร่วมกันและการจัดการปัญหาด้วยแนวทางตามพระราชดำริ ด้วยการร่วมมือกันแก้ไขปัญหาโดยการจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ ขึ้น เพื่อร่วมกันวางแผนการใช้น้ำและสามารถมีน้ำใช้ตลอดฤดูกาล รวมถึงการนำน้ำที่ใช้แล้วนำมาใช้ใหม่โดยการบำบัดน้ำเสียให้เป็นน้ำที่มีคุณภาพด้วยวิธีทางชีวภาพ

การวางแผนชีวิตของชุมชนบ้านคำปลาหลายประกอบไปด้วยแผนการเพาะปลูก 1 ปี และ 3 ปี มีการจัดสรรพื้นที่ในชุมชน บริเวณใดที่ใช้ในการเพาะปลูก และบริเวณใดที่ใช้ในการขุดสระน้ำ มีการจัดสรรน้ำ มีระบบประปาภูเขา และการใช้น้ำอย่างประหยัด มีการรวมกลุ่มอาชีพ และการพัฒนาการเรียนรู้ของชาวบ้านเพื่อการพัฒนาอาชีพ มีการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้บ้านคำปลาหลาย เกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตและเผยแพร่การเรียนรู้เกี่ยวกับการใช้ชีวิตแบบพอเพียงจากการปฏิบัติจริงสู่ชุมชนอื่น ๆ และกลุ่มที่สนใจทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ

“ชุมชนบ้านคำปลาหลายจึงเป็นชุมชนที่สามารถพึ่งพาตนเองได้โดยการขุดสระน้ำกระจายอยู่ตามแปลงเกษตรของสมาชิกทุกครัวเรือน จนทำให้มีแหล่งน้ำสระน้ำถึง

115 บ่อ (เฉลี่ย 3 บ่อต่อ 1 ครัวเรือน) แต่ละบ่อมีขนาดกว้าง 20 เมตร ยาว 40 เมตร ลึก 3 เมตร สำหรับการเกษตร และทุกครัวเรือนจะมีโอ่งน้ำสำหรับกักเก็บน้ำฝนเพื่อบริโภคได้ตลอดปี และรวมถึงการจัดทำการวางแผนชีวิต วางแผนการเพาะปลูกของแต่ละครัวเรือน และจัดแผนชุมชนสำหรับการจัดสรรที่ดิน แหล่งน้ำ โดยยึดหลักการดำเนินชีวิตตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง”

(สัมภาษณ์ นายหนูไทย วันปรีดาผู้ใหญ่บ้าน บ้านคำปลาหลาย วันที่ 10 มิถุนายน 2559)

การบริหารจัดการป่าชุมชน

จากการศึกษาความรู้ความเข้าใจในป่าชุมชนของชาวบ้านบ้านคำปลาหลาย พบว่า คนในชุมชนส่วนใหญ่มีความรู้ความเข้าใจความหมายของป่าชุมชน กล่าวคือ เป็นป่าที่คนในชุมชนและองค์กรในชุมชนต้องร่วมกันรักษาไว้เพื่อประโยชน์ส่วนรวม ร้อยละ 90 เป็นป่าที่ประชาชนสามารถเก็บผลผลิตได้จากป่า โดยไม่ทำลายป่า ร้อยละ 7.50 และการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจเองว่าต้องทำอะไรเมื่อไหร่ ร้อยละ 2.50

วัตถุประสงค์ในการบริหารจัดการป่าชุมชนเพื่อฟื้นฟูพื้นที่เสื่อมโทรมด้วยการปลูกป่าทดแทนร้อยละ 62.50 เพื่ออนุรักษ์ป่าชุมชน และเพื่อความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน ร้อยละ 25.00 และเพื่อสร้างความร่วมมือในการบริหารจัดการป่าชุมชน ร้อยละ 12.50

ประโยชน์จากพื้นที่ป่าชุมชนรักษาความสมดุลของสิ่งแวดล้อมเพราะเป็นป่าต้นน้ำ ร้อยละ 82.50 เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าและเพื่อการดำรงชีพโดยการเก็บของป่า เช่น ฟืน ผักสมุนไพร ร้อยละ 22.50

การบริหารจัดการป่าชุมชนของคนในชุมชน เพื่อเสริมสร้างความสามัคคีของคนในชุมชนในการรักษาป่าชุมชน ร้อยละ 52.50 อนุรักษ์ฟื้นฟู ควบคุมดูแลการใช้ทรัพยากรทางธรรมชาติของป่าชุมชน ร้อยละ 35.00 เป็นแบบอย่างที่ดีในการดูแลป่าชุมชนทั้งภายในชุมชนและนอกชุมชน ร้อยละ 12.50 การกำหนดกฎเกณฑ์ร่วมกันของคนในชุมชนเพื่อควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ทราบ ร้อยละ 100.0 การเข้ามามีส่วนร่วมกับเจ้าหน้าที่ในกิจกรรมโครงการต่าง ๆ ที่

เกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนเข้าร่วม ร้อยละ 77.50 ไม่เข้าร่วม ร้อยละ 22.50 ดังตารางที่ 5

ตารางที่ 5 จำนวนกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าชุมชนและการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการพื้นที่สาธารณประโยชน์ (n = 40)

ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าชุมชนและการมีส่วนร่วม	จำนวน	ร้อยละ
ความหมายของป่าชุมชน		
ป่าที่คนในชุมชนและองค์กรในชุมชนต้องร่วมกันรักษาไว้เพื่อประโยชน์ส่วนรวม	36	90.00
ป่าที่สามารถเก็บผลผลิตได้จากป่าโดยไม่ทำลายป่า	3	7.50
การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจเองว่าต้องทำอะไรเมื่อไหร่	1	2.50
วัตถุประสงค์ในการบริหารจัดการป่าชุมชน		
เพื่อฟื้นฟูพื้นที่เสื่อมโทรมด้วยการปลูกป่าทดแทน	25	62.50
เพื่ออนุรักษ์ป่าชุมชนและเพื่อความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน	10	25.00
เพื่อสร้างความร่วมมือในการบริหารจัดการป่าชุมชน	5	12.50
ประโยชน์จากพื้นที่ป่าชุมชน		
รักษาความสมดุลของสิ่งแวดล้อมเพราะเป็นป่าต้นน้ำ	33	82.50
เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า และเพื่อการดำรงชีพโดยการเก็บของป่า เช่น ฟืน ผักสมุนไพร	7	17.50
การบริหารจัดการป่าชุมชนของคนในชุมชน		
เสริมสร้างความสามัคคีของคนในชุมชนในการรักษาป่าชุมชน	21	52.50
อนุรักษ์ฟื้นฟู ควบคุมดูแลการใช้ทรัพยากรทางธรรมชาติของป่าชุมชน	14	35.00
เป็นแบบอย่างที่ดีในการดูแลป่าชุมชนทั้งภายในชุมชนและนอกชุมชน	5	12.50

ตารางที่ 5 (ต่อ)

ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าชุมชนและการมีส่วนร่วม	จำนวน	ร้อยละ
การกำหนดกฎเกณฑ์ร่วมกันชุมชนเพื่อควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน		
ทราบ	40	100.00
ไม่ทราบ	-	-
การมีส่วนร่วมกับเจ้าหน้าที่ในกิจกรรม โครงการต่างๆ ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชน		
เข้าร่วม	31	77.50
ไม่เข้าร่วม	9	22.50

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาประวัติความเป็นมา สภาพปัจจุบันของชุมชนบ้านคำปลาหลาย หมู่ที่ 9 ต.บ้านดง อ.อุบลรัตน์ จ.ขอนแก่น พบว่า ประชาชนในชุมชนบ้านคำปลาหลายเมื่อครั้งอดีตได้ประสบผลกระทบและประสบปัญหาความยากจนรวมทั้งสภาพดินฟ้าอากาศที่ไม่ค่อยอำนวยในการประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม ตลอดจนสภาพทางเศรษฐกิจและข้อจำกัดต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการประกอบอาชีพทางการเกษตร ซึ่งถือได้ว่าเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชนจนก่อให้เกิดการรวมตัวกันของคนในชุมชน และมีการปรับเปลี่ยนการประกอบอาชีพใหม่ที่มีความหลากหลายทางด้านอาชีพมากยิ่งขึ้น และมีการรวมกลุ่มกันเพื่อพัฒนาอาชีพ รวมถึงการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนของตน รวมถึงการรวมตัวกันเพื่อบริหารจัดการทรัพยากรทางธรรมชาติที่เป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์ที่คนในชุมชนใช้ร่วมกัน และยังรวมถึงการเข้าไปมีส่วนร่วมกับหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนและการส่งเสริมการพัฒนาอาชีพต่าง ๆ ในชุมชนของตน ในปัจจุบันชุมชนบ้านคำปลาหลายได้เกิดการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องจากหมู่บ้านที่ขึ้นชื่อว่าเป็นหมู่บ้านที่ยากจนที่สุดในอำเภออุบลรัตน์จนกลายเป็นหมู่บ้านที่มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นในลำดับต้น ๆ ของอำเภออุบลรัตน์ สอดคล้องกับการศึกษาของกังสดาล เข้าวัดวัฒนกุล

(2558) ที่ศึกษาการบริหารจัดการป่าโดยอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชน: กรณีศึกษาป่าชุมชนร่มโพธิ์ทอง อำเภอท่าตะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา พบว่า การบริหารจัดการป่าชุมชนร่มโพธิ์ทองประสบความสำเร็จลงได้เพราะสมาชิกในชุมชนร่มโพธิ์ทองเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการป่าทั้ง 4 ขั้นตอน คือ การมีส่วนร่วมในการรวมกลุ่มป่าชุมชน การมีส่วนร่วมในการคัดเลือกคณะกรรมการป่าชุมชน การมีส่วนร่วมในการกำหนดและรักษากติกาป่าชุมชน และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนเกี่ยวกับป่าชุมชน การมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนทั้ง 4 ขั้นตอนดังกล่าว ส่งผลให้สมาชิกในชุมชนรู้สึกมีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของ และสอดคล้องกับการศึกษาของธีรวงศ์ เหล่าสุวรรณและคณะ (2559) ที่ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษาป่าชุมชน โคกกระโหลงโป่งแดง ตำบลหนองเรือ อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคามพบว่า การจัดการป่าชุมชนโคกกระโหลงโป่งแดงมีพัฒนาการมาอย่างยาวนานมีส่วนเกี่ยวข้องกับการเกิดสถานการณ์ที่เป็นปัญหาซึ่งชุมชนต้องเผชิญและร่วมกันทำให้เกิดการเรียนรู้และนำไปสู่การแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง

ผลจากการศึกษาความรู้ความเข้าใจในสิทธิการถือครองที่ดินของชุมชนบ้านคำปลาหลายซึ่งส่งผลกระทบต่อปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าสาธารณะ พบว่า การถือครองที่ดินส่วนใหญ่เป็นหนังสือแสดงการทำประโยชน์ (น.ค.3) ถึงร้อยละ 57.50 ส่วนที่เป็นโฉนด (น.ส.4) ร้อยละ 27.50 และหนังสือรับรองการทำประโยชน์ (น.ส.3) ร้อยละ 12.50 คนในชุมชนส่วนใหญ่เข้าใจเกี่ยวกับเอกสารสิทธิ์ที่ดินตนเองได้ถือครองและทราบในสิทธิการถือครองที่ดินของตนเอง ส่วนในเรื่องของการบริหารจัดการพื้นที่สาธารณะประโยชน์และป่าชุมชนที่มีการบุกรุกป่าชุมชน จะเห็นได้ว่า การตัดไม้ทำลายป่าเพื่อแสวงหาประโยชน์ส่วนตัวที่มีมากถึง ร้อยละ 62.50 เป็นเหตุให้พื้นที่ทางการเกษตรไม่สามารถเก็บกักน้ำได้ ร้อยละ 37.50 รวมถึงการบุกรุกป่าเพื่อขยายที่ทำกินที่มีมากถึง ร้อยละ 25.50 ซึ่งการบุกรุกป่าเพื่อทำลายทรัพยากรทางธรรมชาตินั้นส่งผลกระทบโดยตรงในการประกอบอาชีพด้านการเกษตรของคนในชุมชนและส่งผลรวมในระดับประเทศ แต่การที่จะได้รับการแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นในชุมชน

ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ดำเนินการได้โดยง่าย เนื่องจากหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องที่เข้ามารับผิดชอบความต่อเนื่องในการแก้ไขปัญหาและกำกับดูแล ตลอดทั้งคนในชุมชนเองที่ยังขาดจิตสำนึกหรือเล็งเห็นประโยชน์ส่วนตัวเป็นสำคัญ ผู้ศึกษามองว่า หน่วยงานที่น่าจะทำเรื่องนี้ได้ดีที่สุด คือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เนื่องจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นหน่วยงานที่อยู่ใกล้ชิดกับชุมชนมากที่สุดและยังอยู่ตรงกลางระหว่างประชาชนกับหน่วยงานของรัฐ ฯลฯ และยังเป็นผู้ที่รับรู้ถึงปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเขตชุมชนที่อยู่ในพื้นที่รับผิดชอบของตนได้เป็นอย่างดี แต่ท้องถิ่นต้องมีศักยภาพแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพและสิ่งสำคัญ คือ ต้องอาศัยความร่วมมือกับชุมชนสอดคล้องกับการศึกษาของกังสดาล เชาว์วัฒนกุล (2558) ที่พบว่า ท้องถิ่นควรทำการส่งเสริมให้ชุมชนออกแบกติกา การนำความเชื่อและจารีตประเพณีแห่งท้องถิ่นมาใช้ในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การส่งเสริมให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและการออกกฎหมายระดับพระราชบัญญัติรองรับสิทธิของชุมชน และสอดคล้องกับการศึกษาของพิมจันทร์ แสงจันทร์ ศาสวัต แพ่งแพ และ วิมล มิ่งระสิงห์ (2557) ที่ศึกษารูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนอย่างยั่งยืน : กรณีศึกษาป่าชุมชน เขาราวเทียนทองจังหวัดชัยนาท พบว่าประชาชนในพื้นที่ตำบลเนินขาม ตำบลกระบกเตี้ย อำเภอเนินขาม ตำบลเด่นใหญ่ ตำบลไพรนกยูง อำเภอหันคา จังหวัดชัยนาท ซึ่งมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง ซึ่งการเข้าไปมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนเขาราวเทียนทองมีความสัมพันธ์กับการรับรู้และความเข้าใจกับการจัดการป่าชุมชน ดังนั้น หากจะให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนจะต้องสร้างความรู้ความเข้าใจให้แก่ประชาชนก่อน

จากการถอดบทเรียนประสบการณ์ของประชาชนในชุมชนในการบริหารจัดการพื้นที่ป่าชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของป่าสงวนแห่งชาติที่เคยถูกบุกรุกในอดีต ผู้วิจัยพบว่าการเปิดโอกาสให้กับประชาชนในท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งเป็นทรัพยากรของชุมชน ให้

ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาทรัพยากรของท้องถิ่นด้วยตนเอง นับเป็นกระบวนการสำคัญที่จะทำให้เกิดศักยภาพในการอนุรักษ์(สุชาติ ชูเอน, 2555) และดำรงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ นอกจากนี้ยังทำให้ประชาชนในท้องถิ่นซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ และมีความผูกพันกับป่ามาใช้ประโยชน์ในชุมชน ในปัจจุบันได้มีการศึกษาและแพร่หลายเกิดเป็นการจัดการที่เรียกว่าป่าชุมชน ซึ่งให้โอกาสประชาชนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการและดูแลรักษาป่าเป็นเวลานานมีโอกาสมิสิทธิที่จะจัดการป่าไม้ของชุมชนได้อย่างยั่งยืน แนวคิดนี้จึงได้รับการยอมรับและพัฒนา รูปแบบของการจัดการป่าชุมชนที่หลากหลายมากขึ้นทั้งในภาครัฐและเอกชน ไม่ว่าจะเป็นการส่งเสริมการจัดการป่าชุมชนผ่านนโยบายของรัฐ การร่างกฎหมายที่มีความเกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชนมีอำนาจหน้าที่ที่ชัดเจนในการ ดูแลป่าชุมชนมากขึ้น สอดคล้องกับการศึกษาของ เตือนนภา ภูทอง (2561) ที่ศึกษาการจัดการป่าชุมชนเพื่อความยั่งยืนโดยการใช้กระบวนการมีส่วนร่วมสาธารณะและจารีตประเพณีท้องถิ่นในพื้นที่ภาคเหนือ พบว่า การมีส่วนร่วมของพลเมืองในการจัดการป่าชุมชนไหล่ล่งขอต่ออำเภอพร้าวจังหวัดเชียงใหม่ และตำบลแม่สิน อำเภอสรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ไม่ได้เป็นเครื่องรับประกันความสำเร็จของอุตสาหกรรมในทุกเรื่อง แต่ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนมีผลต่อคุณภาพในการจัดการป่าชุมชนอย่างเห็นเป็นรูปธรรมชัดเจน การดำเนินแนวทางจัดการป่าชุมชน ไม่ได้มีสูตรสำเร็จตายตัวสามารถนำไปใช้ได้ทุกที่ เพียงแต่การทำงานร่วมกันทั้งภาครัฐและภาคประชาชนจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนไปเรื่อยๆ ให้เหมาะสมกับสภาพสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมตามแต่ละพื้นที่

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

ข้อเสนอแนะในการวิจัย

- 1) ควรมีการศึกษาถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้เกษตรกรทำไมต้องมีการปรับเปลี่ยนแนวความคิดจากการทำเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวแบบดั้งเดิมมาเป็นการทำเกษตรกรรมแบบผสมผสานแบบยั่งยืนตามแนวพระราชดำริ
- 2) ควรศึกษาปัญหาการมีเอกสิทธิ์ในการถือครองที่ดิน และรวมถึงปัญหาที่เกิดจากการบริหารจัดการพื้นที่สาธารณะอื่น นอกเหนือจากพื้นที่ป่าชุมชน

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

- 1) องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นควรมีแผนบริหารจัดการพื้นที่สาธารณะประโยชน์ให้ชัดเจนรวมถึงมีการติดตามประเมินผลที่ต่อเนื่องเพื่อแก้ไขปัญหาให้ตรงจุดและสามารถตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ
- 2) องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรส่งเสริมให้ชุมชนรู้จักคุณค่าประโยชน์ของป่าไปพร้อมกับการพัฒนาด้านอื่น ๆ

เอกสารอ้างอิง

- [1] กิตติศักดิ์ รัตนกระจางศรี. (2552). การจัดทำแนวเขตการใช้ที่ดินอย่างมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการความขัดแย้งในเขตป่าอนุรักษ์: กรณีศึกษาหมู่บ้านหินเหล็กไฟ ตำบลดอยแก้ว อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- [2] กังสดาล เขารั้ววัฒนกุล. (2558). การบริหารจัดการป่าโดยอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชน: กรณีศึกษาป่าชุมชนร่มโพธิ์ทอง อำเภอนาทะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา. วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 41(2), 19-31.
- [3] จินตวิทย์ เกษมสุข. (2554). การสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม. สืบค้นเมื่อ 18 สิงหาคม 2558, จาก <http://lib.vu.ac.th/ULIB/dublin.php?ID=13399115657>
- [4] ขาติชาย ณ เชียงใหม่. (2543). การบริหารการพัฒนาชนบท เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน. กรุงเทพฯ: 21 เซ็นจูรี่.
- [5] นิเวศ เตชะบุตร. (2555). การมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารกองทุนหลักประกันสุขภาพระดับท้องถิ่นขององค์การบริหารส่วนตำบลสบปราบ จังหวัดลำปาง. ปริญญารัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- [6] อีรวงศ์ เหล่าสุวรรณและคณะ. (2559). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษาป่าชุมชนโคกกระโหลง-โป่งแดง ตำบลหนองเรือ อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม. วารสารหาวิทยาลัยวิชาการ, 14(2), 149 – 169.
- [7] เดือนนภา ภูทอง. (2561). การจัดการป่าชุมชนเพื่อความยั่งยืนโดยการใช้กระบวนการมีส่วนร่วมสาธารณะ และจารีตประเพณีท้องถิ่นในพื้นที่ภาคเหนือ. วารสารการบริหารและการจัดการ, 6(2), 80 – 94.
- [8] พิมพ์จันทร์ แสงจันทร์, ศาสวัต แสงแพ และวิมล มิ่งสิงห์. (2557). รูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาป่าชุมชน เขาราวเทียนทองจังหวัดชัยนาท. วารสารจันทร์เกษมสาร, 20(39), 19 – 28.
- [9] ไหวจัน ดวงจันทร์, จุฑามาส ทองบัวรุ่ง และภูมิพัฒน์ ชมภูวิเศษ. (2560). แนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อเพิ่มมูลค่าสินค้า จากการต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ประเภทของที่ระลึก : กรณีศึกษาแหล่งมรดกโลกบ้านเชียง ตำบลบ้านเชียง อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี. วารสารวิชาการสันตพล, 1(2), 1 – 8.
- [10] ศิริชัย พันธุ์เจริญ. (2546). การปรับตัวของปกากะญอในการจัดการทรัพยากรตามแบบประเพณีภายใต้บริบทกฎหมายของรัฐ. รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขารัฐประศาสนศาสตรมหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- [11] สุชาวดี ชูเอน. (2555). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษาตำบลวังมะปราง อำเภอวังวิเศษ จังหวัดตรัง. วารสารวิทยบริการ, 23(3), 43 – 53.

- [12] สุพิชาณาย์ อภัยสุวรรณ. (2552). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาตำบล ขององค์การบริหารส่วนตำบลสะเมิงเหนือ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่*. รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขารัฐประศาสนศาสตร์. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- [13] สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.(2554). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พ.ศ. 2555 – 2559*. ค้นจาก https://www.nesdb.go.th/download/article/article_20160323112431.pdf
- [14] อคิน รพีพัฒน์. (2527). *การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภารพิมพ์.
- [15] อานันท์ กาญจนพันธุ์ และมิ่งสรรพ ขาวสะอาด. (2538). *วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า: กรณีศึกษาภาคเหนือตอนบน*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.